

Archeologie středověké a novověké vesnice

**2. Proměny venkovského osídlení, kolonizace, emfyteuze, zanikání
vesnic.**

Kolonizace

- **„Co se nazývá obyčejně velikou kolonizací německou a se jeví ve zpětném průmětném pohledu jako jednotný, velkolepý, soustavně promyšlený podnik, jest ve skutečnosti nepřehledná spleť drobných dějů, vznikající z kolika přímo různých podnětů a příčin, probíhá pak většinou pod hladinou veřejného dění, málokdy patrně, i nelze jí namnoze postihnouti, až v posledních výsledcích, ba někde se i jich pouze dohadovati a domýšleti. ... Jinozemci tito věru nepřicházeli do zemí slovanských s ideální myšlenkou, aby sem přinášeli světlo, poznání, ušlechtilý mrav, nýbrž jen a jen za vlastním prospěchem. ... Příchod pak těchto nových žvlů způsobil pronikavé změny v složení Českého státu: hospodářské, třídní, politické a též národnostní, jakkoli vědomě nezamýšlené.“**
- Šimák J. V.: Pronikání Němců do Čech kolonizací ve 13. a 14. století. Praha 1938, s. 3.
- **„Středověké inovace (asymetrická orba, pluh, chomout, trojhonný systém, vodní mlýny) se účinně uplatňovaly v tzv. „technologickém balíčku“. Toto pozorování samo o sobě podporuje názor o postupném šíření rozličně modifikovaných souborů inovací a o jejich přejímání v různých částech Evropy. Mnohé z jednotlivých položek ovšem nepřicházely jako úplné novinky, neboť různou měrou nahrazovaly technologie osvojené už předchozími generacemi.“**
- Klápště Jan: Proměna českých zemí ve středověku. Praha, 2005, s. 292.

Zemědělství

- **13. stol.** – **kolonizace** neosídlených zemědělsky nevhodných ploch tzv. hvozdu ve výše položených oblastech:
    - a) nárůst počtu obyvatelstva (sociální rozvrstvení)
    - b) hospodaření církevních institucí a šlechty

  - **14. stol** – **osidlování** neúrodných oblastí iniciovalo:
    - a) vznik specializovaného hospodářství (např. chov dobytka)
    - b) pěstování obilovin
    - c) těžbu a zpracování surovin (kovy, dřevo – stavebnictví)
- **rozvoj:** a) pěstování plodin a organizace zemědělsky obdělávaných ploch
- b) technického vybavení a technologie pracovních postupů

Lokátor - šoltýs

lat. *Locare* – umístit, dát místo; *Schultheiss* – vymahač
závazku)

- **2. pol. 12. stol.** – mezičlánek mezi vrchností a kolonisty
  - podnikatel, jehož úkolem bylo založení vesnice (nebo města)
  - zajištění osadníků
  - rozparcelování půdy
  - vybudování obydlí
- **Odměna** – půda
  - svobodná držba hospod a mlýnů
  - dědičná funkce (fojt, rychtář - zástupce vrchnosti na vesnici)
  - úplné osvobození od všech dávek
  - částečné osvobození (Lhota – lhůta)
- **Svobody spjaté s “německým právem”** – dědičné užívání půdy (emfyteuze)
  - odvádění pevně sjednaných poplatků
  - možnost stěhování (po výkupu)

Německé (emfyteutické) právo

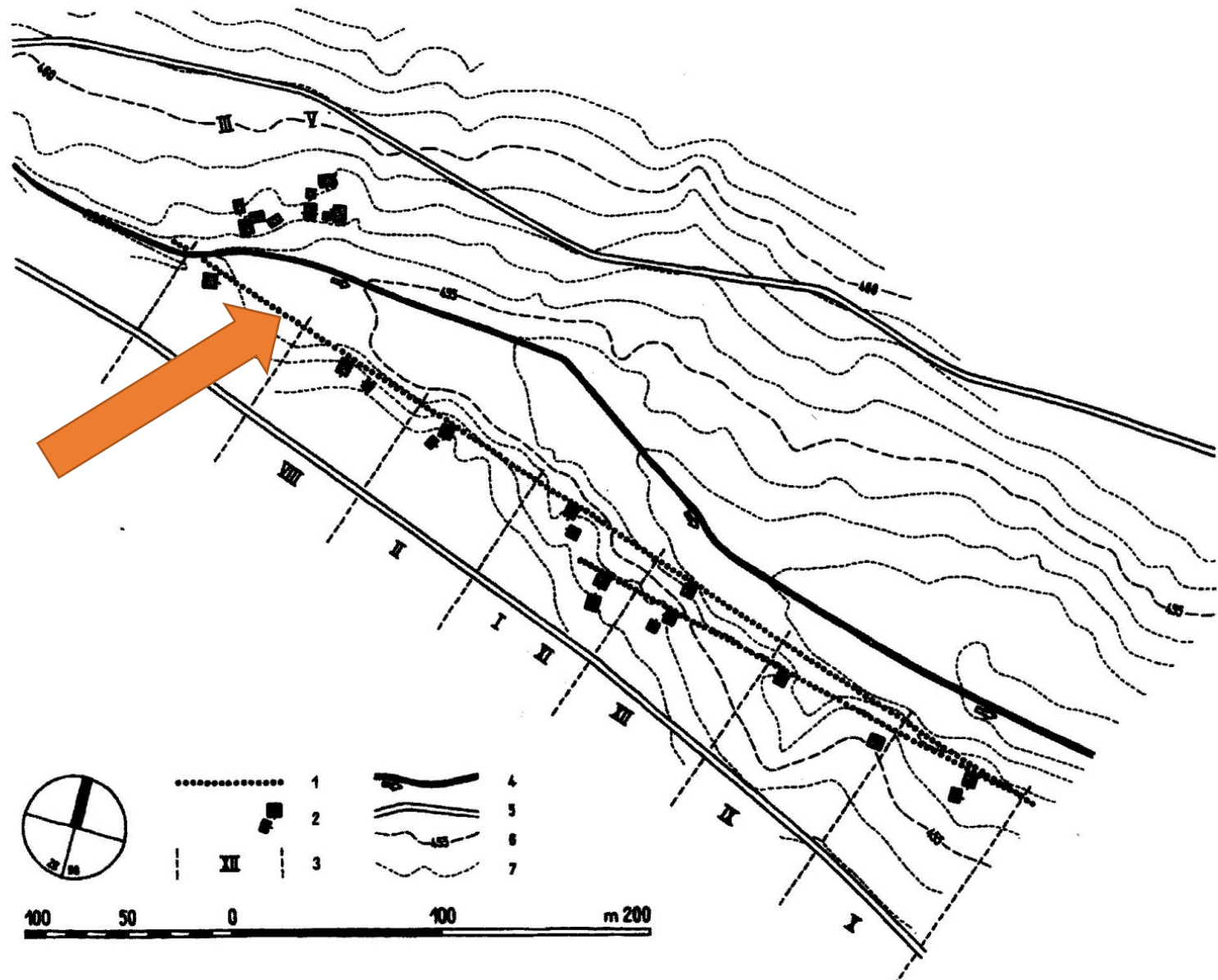
- **Německé právo** – ius Theutonicorum
  - nemuselo vždy znamenat etnicitu osadníků: Němci – Teutonici (Holandři, Vlámové, Valoni, Sasové)
Slované – Slavi, Wendi: domácí obyvatelstvo
  - udílení výsad a úlev, povolení vlastních zvyků a obyčejů
  - užívání půdy za poplatek: stabilizace poddanských povinností
  - 1226: první doklad v Čechách (ves Mury na Litoměřicku)
- **60. léta** – komplexnější studium transformačních proměn z hlediska:
  - a) struktury osídlení: agrární výroby a urbanizace (výstavba měst)
  - b) inovací: těžba a zpracování rud (agrární technika, mincovnictví)
  - **kolonizace** pojímána jako sídelní postup či výstavba (Landesbau): živelná i organizovaná
- **Dnes** – středověká transformace založená na středověké modernizaci
  - počátky: 11. a 12. stol., akcelerace: 13. stol.

- **Emfiteutické právo** – zákupné právo
  - dědičný pronájem za peněžní úplatu (pecunia porrectoria)
  - písemná dohoda majitele pozemku s nájemcem
  - lokátor: podnikatel a organizátor z vyšších vrstev
    - převzal půdu od vlastníka
    - vymýtil les
    - rozdělil půdu na sídelní část (parcely) a plužinu (pole s pastvinami)
    - přivedl osadníky a uzavřel s nimi smlouvu
    - základní jednotkou polností byl lán
- **Mýcení** – botanické rekonstrukce: lesní porosty tvořily dubohabřiny, lipové doubravy
- **Lokační urbanismus** – geometricky uspořádaný půdorys
  - rozměření souviselo s oceněním pozemku a budoucí výší daní a poplatků
  - zakládání měst ve Francii od 10/11. stol.
  - kulturní proud zprostředkující gotický styl

Zeměměřičské techniky – ovládání vyměřovacích technik (kláštery)
– benediktíni, cisterciáci, vojenské řády

Zeměměřičská literatura – 1000: geometrie Gerberta von Aurilac
– Corpus agrimensorum: výtahy z antické literatury
– Kronika česká Václava Hájka z Libočan: obsahuje zeměměřičský spis z konce 15. stol.
– měřit směli zvláštní úředníci, kteří skládali zkoušky

- **Vyměření vesnice** – výchozí osu zpravidla tvořil potok, od něhož odměřovaly šířky parcel
- **Výhody lokátora** – 1 až 2 lány bez poplatků a břemen
  - krčma, mlýn, krám, kovárna, lázeň, ševcovská živnost (pronájem)
  - podíl z vybraných soudních poplatků (1/3)
  - zahrada, právo rybolovu, nižší honitby (zajíci)
  - několik selských lánů k pronájmu

Obr. 9 Situace zástavby vsi na počátku 14. stol., 1-vytyčovací přímky kolonizačního založení, 2-zjištěné stavební objekty, 3-předpokládané ohrazení parcel usedlostí, 4-potok, 5-cesty, 6-vrstevnice po 5 m, 7-vrstevnice po 1 m.

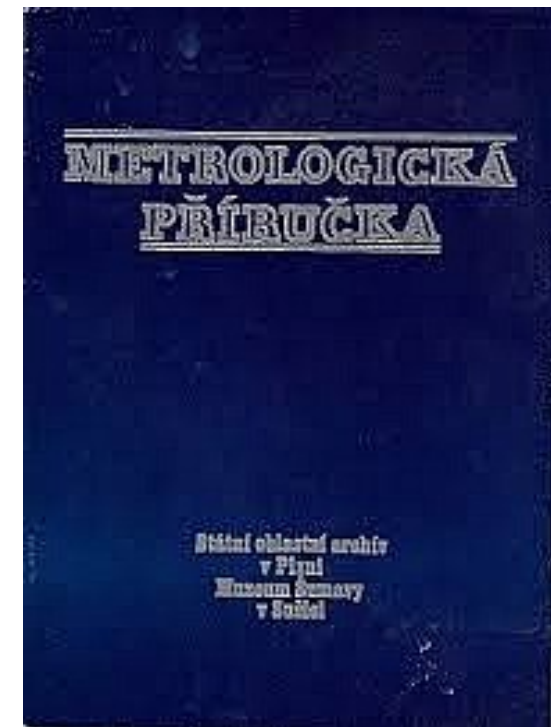
Vyměřování pozemku pomocí provazu.

Bible krále Václava IV.
1389-1410.

Mojžíš vyměřuje hranice země zaslíbené.

Hofmann G. Metrologická příručka pro Čechy,
Moravu a Slezsko do zavedení metrické soustavy.
Sušice 1984.

- **Hájek z Libočan: Kronika Česká. Praha, 1933, s. 47.**
- „Provazec zemský i lesní je roven 42 loket a k tomuto po každém provazci, když měří, aby se přidalo „naděl Buoh“ a to jest vzdělí na 2 pěsti, aneb aby byl na 2 pěsti delší provazec. A k tomu aby byli zvláštní ouředníci, kteří by měřili a aby měli přísahu na to obzvláště vydanou. Také měřič lesní i zemský, každý z nich aby měl provazec řetízkový, aby jeho rosú neb vlhkostí nemohlo ubýti, ani suchem přibýti a ten řetízek aby nerezavěl deštěm ani rosau.
- **Sedláček, A.: Paměti a doklady o staročeských mírách a váhách. Praha, 1923, s. 283 – 284.**
- „Měřič se učival od měřiče, jako učedník od řemeslníka a že se mu dostávalo tedy vědomostí geometrických jen tolik, co jim tehdejší škola obecná poskytnouti mohla. ... Avšak lze za to míti, že kdekoli na království vysazováno, darováno nebo prodáno, potřebováno k tomu zkušeného měřiče. Jest možné, že někdy vzat i měřič z ciziny.“
- **Hoffmann, Gustav, Metrologická příručka pro Čechy, Moravu a Slezsko do zavedení metrické soustavy. Plzeň: Státní oblastní archiv v Plzni 1984.**

- **Bratronice** – na Kladensku
  - před 1352: vysazeny Janem Lucemburským
  - 13 $\frac{3}{4}$ lánů: rychtář: 3 $\frac{1}{2}$ lánu
9 osedlých: 10 $\frac{1}{4}$ lánu
- **Mutějovice** – na Rakovnicku
  - před 1325 král Jan Lucemburský
  - 33 lánů: farář: 2 lány
rychtář: 2 lány (svobodný, poplatný)
krčma s masným krámem
osadníci: 31 lánů
- **Kožlany** – na Plzeňsku
  - 1313: vysadil jakýsi Ota se svolením Jana Lucemburského
  - rychtář Bartoň: 1 lán polí s loukami a jinými místy
4 měřice výsevku, krčma, rybář, kovář, švec
mohl si postavit při potoce svobodný mlýn
  - osadníci: 60 lánů po 36 jitrech

Zaniklé osady

- **Ervín Černý** – rozlišení ZSO:

1. trvale zaniklé – místo, kde osada stála a jsou na ní stále patrný pozůstatky staveb, anebo různé reliéfové, barevné nebo jiné přímé či nepřímé stopy existence

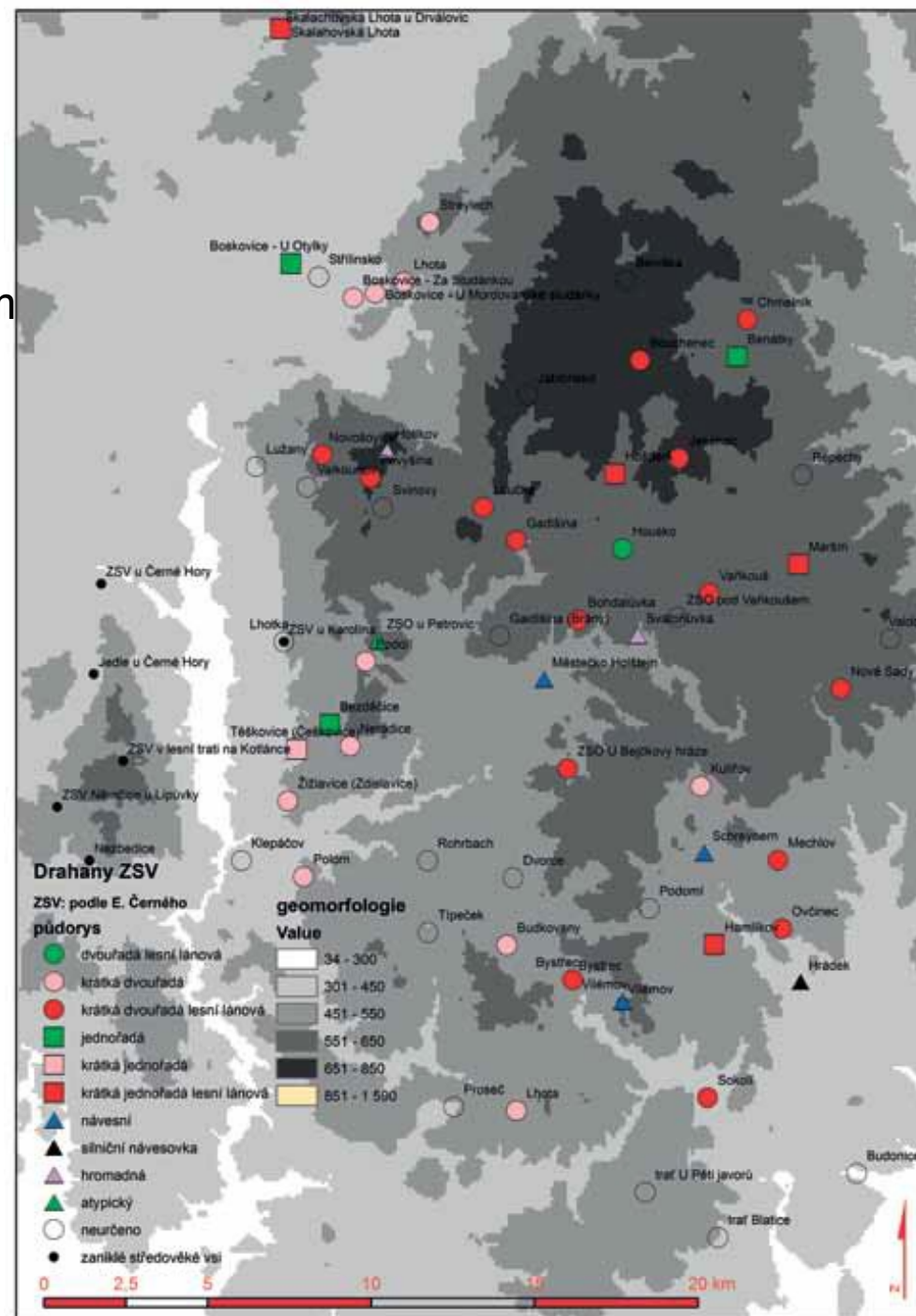
2. dočasně zaniklé – místo, kde osada evidentně stála a na jejím místě, anebo v její bezprostřední blízkosti byla vybudována nová ves stejného jména

3. nově založené – nově vzniklá ves postavená ve větší vzdálenosti od původní ZSO, jejíž plužina zčásti překrývá a nese stejný název

4. pusté – pustnutí: první stupeň zániku

- osady, jejichž usedlosti nejsou obývány a plužina není neobdělávána
- usedlosti jsou stavebně zachovalé, ale jeví mírný stupeň destrukce
- osada může být bez větších stavebních zásahů znovu osídlena
- zánik osady: úplná destrukce usedlostí včetně zalesnění pastvin a luk

Drahanská vrchovina:
zaniklé vsi zkoumané E. Černým

Příčiny zanikání vesnic

- **Vliv přírodních podmínek** – zhoršení klimatu: **1430 až 1464**: ochlazení způsobilo neúrodu a demografický regres
  - změna hydrologických poměrů: vysychání: Kovalov u Žabčic, Svídna
    - záplavy: přesun z dosahu inundací
    - komplikovaný přístup k polím: Zábřacany, Šakvice
    - Poohří: 1341–2 zničeny Mury, nově založeny Nové Dvory
  - odlesňování: eroze a znehodnocení orné půdy
- **Dobrovolné nedobrovolné opouštění** – přesídlení na kvalitnější půdy: Černokostecko, Pffafenschlag
  - sbíhání vesničanů do měst: u nás nelze přeceňovat (Uhry: despotismus šlechty)
- **Podnikání** – **šlechty**: budování velkostatků kvůli zvyšování výnosů (obilnářství, rybníkářství)
  - lovecké revíry: 1579: zřízení obory pro králíky Vilémem z Rožmberka v okolí Kratochvíle, kde trvale zaniklo 5 vsí
  - **církev**: zřizování grangií (hospodářských dvorů) – cisterciáci
- **Administrativní nařízení** – výstavba pevností: Terezín a Josefov

- **Války vojenská tažení**
  - **1. třetina 14. stol.:** Matůš čák Trenčanský (stěhování obyvatel dobytých vesnic)
  - **konec 14. stol.:** markraběcí boje (Jošt – Prokop)
  - **první třetina 15. stol.:** husitské války (Pffafenschlag)
  - **2. pol. 15. stol.:** uherské války za tažení Matyáše Korvína (Konůvky, Mstěnice)
  - **1530:** turecké nájezdy – vyplenění Zlatých Moravců
  - **1633:** - „ - - v okolí Trenčína vypleněno 17 vesnic
  - **1. pol. 17. stol.:** třicetiletá válka, 1/3 úbytek obyvatel (švédská vojska)

Zanikání vesnic

- **1. vlna: 12. – 13. stol.:** z celkem 3000 vesnic zaniklo asi 370, tj. 12,3 %
příčiny: nová organizace v uspořádání polí – zavádění lánového hospodaření a trojpolního systému
zákupní (emfyteutické) právo – zaručovalo držbu a dědictví gruntů
- **2. vlna: 14. a 15. století** – nejvíce vsí zaniklo: Uherskohradištsko 32%, Kyjovsko 35 %, Břeclavsko 38 %
  - 2. pol. 14. stol. a kol. 1400: Drahanská vrchovina 41 % (6 zaniklých vsí na 100 km²)
  - příčiny: zbíhání poddaných kvůli platbě renty do měst, válečné události
  - 1341: markrabě Karel vydal zákaz sbíhání poddaných pro cisterciácké kláštery na Oslavansku, Žďársku a Velehradsku
  - 1380: zákaz rozšířil na celou Moravu
- **3. vlna: do r. 1600** – existovalo asi 3600 vsí, z toho zaniklo více než 800, tj. 22%